

Zašto ovo istraživanje?

Pilot istraživanje o dominantnom načinu prezentacije problema trgovine ženama u štampanim medijima sprovedeno je krajem 2001. na uzorku sačinjenom od tekstova objavljenih u dnevnim novinama u periodu od 1998-2001.¹ Analiza terminologije, intenziteta pisanja i vizuelne prezentacije, pokazala je da se problem predstavlja na senzacionalistički način i opterećuje brojnim predrasudama političke svakodnevice srpskog društva u tom periodu. Takav pristup je potpuno uklonio iz vidokruga javnosti činjenicu da je trgovina ženama jedan od najekstremnijih oblika nasilja nad ženama i kršenja ženskih ljudskih prava. Medijski kontekst u kome se podrazumeva da će golo žensko telo prodati svaki proizvod (pa čak i motorno ulje), nasilje nad ženama proprati sa jednom do dve rečenice (ili se ne proprati uopste) ostavlja malo prostora za preispitivanje uzroka, posledica, političkih, društvenih i pravnih aspekata trgovine ženama. Kroz viktimizaciju “naivne” žene jedan društveni problem je sveden na ličnu traumu.

Početkom 2002. problem trgovine ženama je uzdignut na mnogo viši politički nivo - pokrenuta je preventivna i edukativna kampanja, državne institucije su se aktivnije uključile u suzbijanje ove pojave, otvoreno je prvo sklonište za žene žrtve trgovine, usvojen je nacrt zakona o trgovini ženama². Želeći da vidimo da li su se i na koji način ove promene odrazile na medijski pristup, analiza sadržaja tekstova objavljenih na temu trgovine ženama nastavljena je i tokom 2002.

Definicija problema

Trgovina ženama podrazumeva vrbovanje i/ili prevoz osoba primenom ili pretnjom sile, zloupotrebom autoriteta ili položaja pretpostavljenog, prevarom ili drugim oblicima prinude u cilju seksualnog ili ekonomskog iskorišćavanja, a radi profita i koristi makroa, svodnika, trgovaca, posrednika, vlasnika bordela i drugih poslodavaca, klijenata ili kriminalnih grupa.

Predstavlja jedan od najekstremnijih oblika nasilja nad ženama – osoba koja je žrtva trgovine nema nikakvu mogućnost izbora, konstantno trpi fizičko i psihičko nasilje, pretnje, ucene. Žena je **prinudjena** da se protiv svoje volje bavi određenim poslovima i aktivnostima (prinudna prostitucija, prinudan rad, ucestvovanje u kriminalnim aktivnostima, prinudan brak i sl.) i **eksploatisana je** – ne dobija nikakvu ili malu novčanu naknadu za svoj posao, nema kontrolu nad uslovima u kojima radi. Ima “dug” koji mora da otplati makrou, sto je gotovo nemoguće i često se dešava da se prodaje zajedno sa dugom drugom trgovcu.

¹ “Seks, roblje i politika- prezentacija problema trgovine ženama u stampanim medijima u Srbiji”, ASTRA, 2002.

² Član Krivičnog Zakona Republike Srbije kojim se sankcioniše krivično delo trgovine ljudima usvojen je aprila 2003.

Metodologija istraživanja

Metoda analize sadržaja primenjena je na uzorku od 240. tekstova objavljenih u dnevnim novinama- “Večernje novosti”, “Politika”, “Blic”, “Glas javnosti”, “Nacional”, “Danas”. Kriterijum za odabir uzorka bilo je imenovanje problema u tekstu (kao “trgovine ženama”, “trgovine ljudima”, “trgovine decom”, “trgovine belim robljem”, “prinudne prostitucije”...). Tekstovi su analizirani kroz sledeće kategorije – tema teksta ; rubrika/ plasman teksta ; region na koji se tekst odnosi ; izvor informacija u tekstu ; akteri teksta ; povod pominjanja trgovine ženama u tekstu.

Uzorak je analiziran u okviru četiri perioda tzv. “konstruisane godine”. Prvi period obuhvata zadnje dve nedelje marta i prve dve nedelje aprila (18-31.III- 1-14.IV) ; drugi zadnje dve nedelje juna i prve dve nedelje jula (17-30. VI- 1-14. VII) ; treći zadnje dve nedelje septembra i prve dve oktobra (16-30. IX /1-13. X) ; i četvrti period obuhvata prve dve nedelje decembra i januara (1-15. XII /1-12. I 2003.). Za svaki od perioda vezan je događaj koji se posredno ili neposredno doticao problema trgovine ženama - početak medijske kampanje u prvom, afera vezana za nestanak novorođenčadi iz porodilišta širom Srbije u drugom, predsednički izbori u Srbiji i afera povodom trgovine ženama u Crnoj Gori u trećem i četvrtom periodu.

Cilj i početne pretpostavke istraživanja

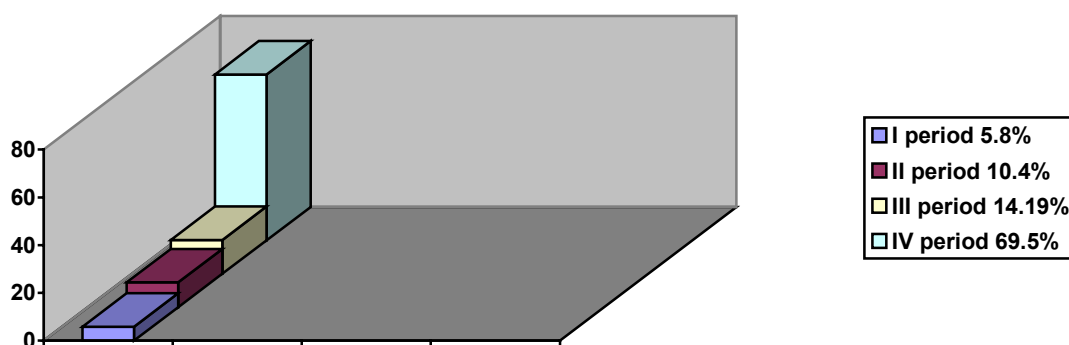
Cilj našeg istraživanja bio je da praćenjem prezentacije problema u medijima uočimo one segmente na kojima bi trebalo raditi sa predstavnicama/ima medija, zainteresovanim da se bave ovom temom dublje.

Oslanjajući se na iskustvo prethodnog pilot istraživanja, hipoteze su sledeće:

- u pristupu temi trgovine ženama prevladava senzacionalizam izražen kroz diskontinuitet pisanja, neadekvatnu terminologiju i vizuelnu obradu tekstova
- trgovina ženama se ne prepoznaje kao oblik nasilja nad ženama čije su glavne odradnice prinuda i eksploatacija
- trgovina ženama se ne prepoznaje kao društveni, politički i rodni problem

Kvantitativni podaci – grafikoni i objašnjenje kategorija

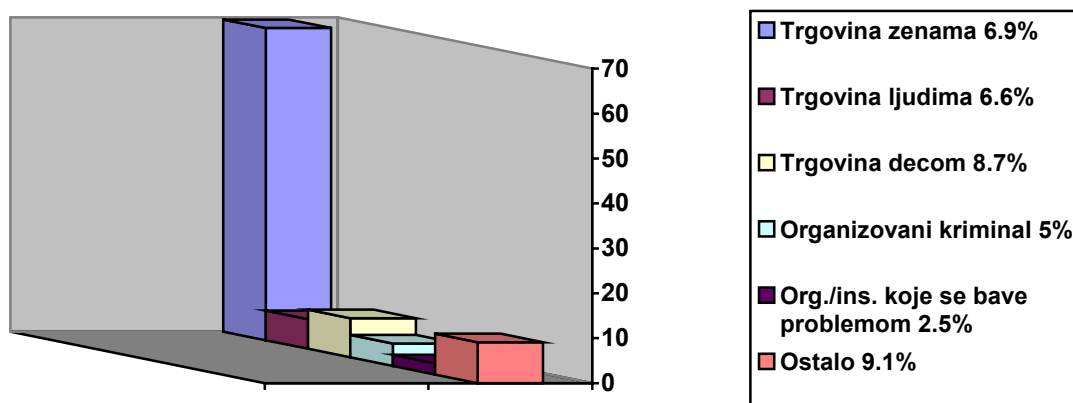
I. Intenzitet pisanja po periodima

Tokom 2002. tema trgovine ženama bila je predmet mnogo veće medijske pažnje u poređenju sa prethodne četiri godine – dok je u tom periodu objavljeno ukupno 166. tekstova u svim dnevnim novinama, tokom 2002. objavljeno je preko 400. tekstova, od čega je naš uzorak obuhvatio više od polovine tekstova (240). Najslabiji intenzitet pisanja zabeležen je u I. Periodu, i pored značajnih dešavanja vezanih za borbu protiv trgovine ženama u Srbiji (pokrenuta je medijska kampanja, otvoreno je prvo sklonište za žene žrtve trgovine, kao i Regionalni centar za prikupljanje podataka)³. Situacija se drastično menja početkom decembra (IV. period) kada je objavljeno 69.5% tekstova, na šta je najviše uticala afera povodom trgovine ženama u Crnoj Gori. Kada je o novinama reč, najviše je o trgovini ženama tokom 2002. pisao “Danas”, a najmanje “Nacional”.

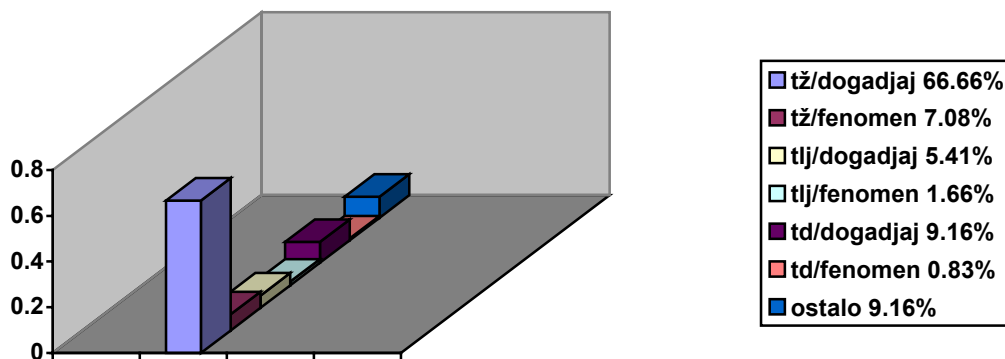
³ Regional Clearing Point - otvoren u Beogradu aprila 2002., sa ciljem prikupljanja informacija o aktivnostima protiv trgovine ženama na teritoriji Jugoistocne Evrope

II. Tema teksta

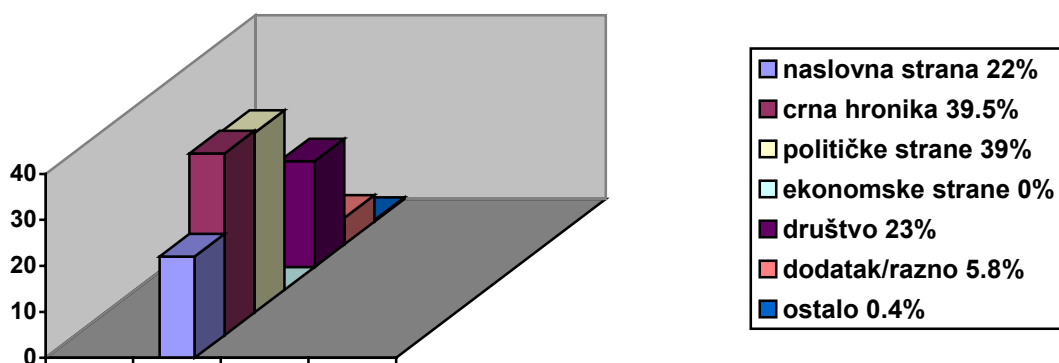
Najzastupljenija tema u tekstovima bila je trgovina ženama (69.9%). Iako početkom juna 2002. izbija afeta povodom nestalih beba iz porodilišta širom Srbije, čiji roditelji smatraju da je reč o organizovanoj trgovini dece u svrhu lažnog usvajanja. Tema trgovine decom bila je zastupljena u 8.7% tekstova, od čega je o samom fenomenu pisano u 0.8% tekstova. Tek u 5% tekstova koji su tokom prošle godine obrađivali temu organizovanog kriminala, bila je pomenuta i trgovina ženama.

III. Povod pominjanja problema u tekstu

Kao što se može videti najveći broj objavljenih tekstova javio se kao reakcija na konkretan događaj vezan za trgovinu ženama (policijske akcije u zemlji I regionu, konkretne afere koje su izbijale u javnosti I sl). Istovremeno mnogo manji broj tekstova ima istraživački pristup problematici, u smislu da se problem ne ispituje dublje, kroz svoje različite dimenzije – zapravo ni u jednom tekstu ne postoji precizna definicija trgovine ženama, ljudima ili decom.

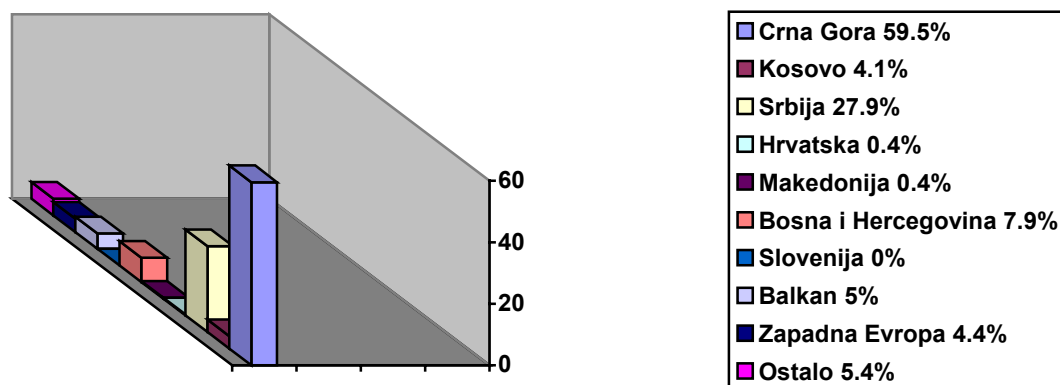
IV. Plasman teksta

Tokom prethodne godine više od trećine tekstova objavljeno je na političkim stranicama dnevnih novina, te čak i 22 % na naslovnim stranama. Međutim, najveći broj njih objavljen je tokom i neposredno nakon afere u Crnoj Gori, tako da se ovaj plasman tekstova u novinama može objasniti činjenicom da je jedan od aktera afere pripadao političkom vrhu Crne Gore nego percepciji trgovine ženama kao političkog problema.

Tekstovi koji nisu bili neposredno vezani za pomenuti događaj i dalje su objavljivani prvenstveno na stranicama “crne hronike” – 39.5 %, što nam govori da se problemu trgovine ženama još uvek prilazi kao problemu organizovanog kriminala, a ne kao obliku kršenja ženskih prava u kontekstu organizovanog kriminala.

IV. Region

Iskustvo pilot istraživanja pokazalo je da se trgovina ženama prepoznaje kao problem “drugih” nacionalnosti ili “drugih” regiona, u tom periodu prvenstveno Kosova i zapadnoevropskih zemalja. Tokom 2002. aktuelan region bila je Crna Gora (59.4%), dok je o situaciji na teritoriji Srbije pisano u 27.9% tekstova. Na osnovu toga i dalje možemo govoriti o tendenciji da se postojanja trgovine ženama u Srbiji umanjuje i pored događaja koji ukazuju na suprotno.

"Kupuju se u trafikingu, ali nisu novine"⁴ - šta je trgovina ženama?

Prema rezultatima istraživanja Ebart/Medijske dokumentacije iz Beograda najzastupljenija tema u srpskoj štampi tokom 2002. bila je tema privatizacije.⁵ Na žalost, na ekonomskim stranama dnevnih novina (pa ni u kontekstu privatizacije) nije objavljen nijedan tekst koji bi se bavio trgovinom ženama kao jednom od posledica ovog procesa, koja pogađa žensku populaciju. Takođe, javnost je i dalje ostala uskraćena za celovitu sliku ovog problema – marginalizovan ekonomski položaj žena i feminizacija siromaštva u zemljama u tranziciji jedan je od glavnih uzroka trgovine ženama.

U odnosu na prethodne godine promene su vidljive u intenzitetu pisanja, ali samo u kvantitativnom smislu. Broj tekstova objavljenih tokom 2002. je tri puta veći u odnosu na prethodne četiri godine, ali je i dalje prisutan diskontinuitet u pisanju – u medijima se o trgovini ženama (kao i o drugim oblicima nasilja nad ženama) piše tek kada isplivaju pojedinačni slučajevi, obično suviše ekstremni i tragični da bi se zanemarili (kao što je to bio slučaj sa aferom u Crnoj Gori gde su trgovci ženama i klijenti bili javne ličnosti). Ovakvim pristupom ni trgovina ženama ni nasilje nad ženama nisu predstavljeni kao prisutni društveni problemi o kojima je neophodno javno govoriti. Nevidljivost situacije nasilja u kojoj se nalaze žene koje su žrtve trgovine, kao i neprepoznavanje trgovine ženama kao problema nasilja nad ženama u medijima najviše se manifestuje na nivou terminologije i vizuelne obrade tekstova. Kao i prethodnih godina problem je prezentovan na senzacionalistički način.

Robinje izneverenih nada i kandže organizovane mafije

U terminološkom smislu pomak u odnosu na prethodne godine jedva da je primetan - problem se ne imenuje ili se poistovećuje sa drugim fenomenima. U javnosti je time stvorena velika konfuzija oko toga šta je zapravo trgovina ženama, a neprecizni i "egzotični" termini izgrađuju i potvrđuju predrasude u javnosti posebno u odnosu na žene koje su žrtve trgovine.⁶

Trgovina "belim robljem" zaslužuje posebnu pažnju, jer čini se da postaje opšteprihvaćen termin za trgovinu ženama i njene žrtve. Prvi put upotrebljen krajem XIX. veka, pojam je tada podrazumevao odvođenje žena bele puti iz zemalja Zapadne Evrope u tadašnje kolonije u svrhu prisilne prostitucije. Termin je upotrebljen i u određenim zvaničnim dokumentima⁷. Međutim, moramo imati na umu da se politički i društveni kontekst u velikoj meri promenio od XIX-og veka do danas. U XXI-om veku upotreba ovog termina ima pre svega rasističke

⁴ Naslov teksta objavljenog u BLIC-u, 8.12.2002.

⁵ Podatak preuzet iz teksta "Privatizacija- tema godine", Politika, 27.12. 2002., str. A9

⁶ Zvaničnu terminologiju u vezi sa različitim aspektima trgovine ženama možete videti dalje u priručniku

⁷ Prvi međunarodni dokument potpisan protiv "trgovine belim robljem", 1904. godine u Parizu

konotacije, prepoznavajući samo bele žene kao žrtve trgovine. Istovremeno, termin “trgovine belim robljem” na najperfidniji način stigmatizacije ženu kao “robinju”, gurajući je u ulogu žrtve kojoj nema izlaza iz situacije u kojoj je i koja se ne percipira kao osoba kojoj je potrebno i moguće pružiti pomoć i podršku za izlazak iz situacije nasilja.

Pored “belog roblja” termin koji se često koristi za žene žrtve trgovine jeste “prostitutke”. Najveći broj žena koje su u lancu trgovine bivaju prinuđene na prostituciju, ali konstantno ponavljanje fraza poput “prostitutke samo u tranzitu”, “strane prostitutke”, “prostitutke na Balkanu” u mizoginičnom društvenom kontekstu ne doprinosi prepoznavanju situacije nasilja u kojoj se one nalaze i u kojoj su eksploatisane (prostitutka “ne može biti silovana, jer one dobijaju novac za to”⁸). Krajnja posledica upotrebe ovog termina u medijskom tekstu (bilo u pisanoj bilo u vizuelnoj formi) jeste da javnost ostaje uskraćena činjenice da one nisu u toj situaciji jer su same krive ili su same to želele, niti se ostavlja prostor za pravljenje jasnije distinkcije između trgovine ženama i prostitucije.

Bitna karakteristika koja se može uočiti u terminologiji koju mediji koriste (i ne samo mediji) jeste etnifikacija žrtava, odnosno insistiranje na njihovoj etničkoj pripadnosti koja ih prosto svede na “Moldavke”, “Rumunke”, “Ruskinje”...⁹ Upotrebom etnonima zamagluje se činjenica da su one žrtve nasilja na koje je neophodno reagovati. Isticanje njihove nacionalnosti svodi ih na “određen broj” naivnih i siromašnih strankinja kojima je bavljenje prostitucijom u Srbiji ostvarenje životnog sna. Posledica je takođe i stvaranje predrasuda u javnosti da žrtve trgovine nisu i domaće državljanke, što može otežati njihovo prepoznavanje, posebno kada se nalaze na teritoriji SCG.

U uzorku korištenom u ovoj analizi postoji određen broj tekstova koji su izdvojeni u posebnu “graničnu” grupu u kojima, iako je reč o situaciji trgovine, ona nije bila imenovana. Većina njih odnosi se na aferu koja je pokrenuta od strane roditelja koji su izrazili sumnju u verodostojnost medicinskih nalaza po kojima su njihove bebe nakon rođenja proglašene za mrtvorodene. Roditelji međutim smatraju da je reč o organizovanoj trgovini bebama u svrhu lažnog usvajanja. Interesovanje medija za čitav slučaj bilo je veliko, ali je tek 8% tekstova aferu imenovalo kao “trgovinu decom”.¹⁰ Deca su bila “oteta”, “ukradena”, “navodno mrtva”, “nestala”... Od svih objavljenih tekstova samo jedan je imao analitički pristup temi (odnosio se na trgovinu decom u Brazilu, a da pri tome nije napravljena nikakva veza sa događajima u zemlji). Ostali tekstovi sveli su se na iscrpno objavljivanje ličnih ispovesti roditelja koji su preživeli ovo traumatično iskustvo čime se afera svela na niz privatnih porodičnih tragedija. Sa izbijanjem nove afere u Crnoj Gori čitav slučaj je izgubio na važnosti.

Insistiranje na upotrebi preciznih termina nije kapric ženskih grupa – već smatramo

⁸ Komentar učesnice jedne od radionica održanih u srednjim školama

⁹ Tokom afere u Crnoj Gori, pored moldavske državljanke kao žrtva trgovine otkrivena je još jedna devojka, u medijima nazvana “devojka srpsko-albanskog porekla” ?!

¹⁰ Kao što je već pomenuto u uvodnom delu, uzorak tekstova na osnovu kojih je radjena analiza obuhvatio je samo one u kojima je problem bio imenovan – u ovom slučaju kao “trgovina decom”, “trgovina bebama”, “prodaja beba”, i sl.

da dok fenomene na koje želimo da skrenemo pažnju ne nazovemo pravim imenom, oni neće ni postojati. Terminologija koja se koristi u medijima (i ne samo u medijima) u odnosu na problem nasilja nad ženama, i u odnosu na žrtve tog istog nasilja zaslužuje posebnu studiju. “Organizovana prostitucija” i “belo roblje” jedino mogu da doprinesu nevidljivosti trgovine ženama i decom i njenih žrtava, koje se javljaju kao “nešto” što nisu ljudska bića, već roba.

Članak objavljen u “Blicu”, 10.06.2002. Prvi pomenuti slučaj predstavlja trgovinu decom u svrhu seksualne eksploatacije, s obzirom na ograničavanje slobode kretanja i prebacivanje devojaka iz jednog u drugo mesto. Fotografiju je suviše komentarisati.

Karikature

Fotografije koje prate tekstove su najizraženija manifestacija medijske nesenzibilisanosti u odnosu na problematiku trgovine ženama. Slike nagih ili polunagih devojaka koje se uvijaju uz šipku ili golih grudi bacaju na šoferšajbne potencijalnih mušterija, impliciraju da je reč o prostitutki prikazanoj zarad zadovoljstva gledalaca ili u cilju što “vernijeg” oslikavanja ambijenta u kojem se nalaze. Da li je u tekstu reč o ženi koja je prinuđena na prostituciju metodama psihičkog, fizičkog nasilja, ili se bavi poslom koji je sama izabrala, stvar je slobodne procene čitateljske publike. Novina u odnosu na prethodne godine je ta da su karikature objavljivane u

Карикатура: Горан Штетић

pojedininim dnevnim novinama koje su na “šaljiv” način javnosti davale sliku o aferi povodom trgovine ženama u Crnoj Gori.

”Glasajte za Moldavku”¹¹

Moldavska državljanka S.Č., koja je (samo) u Crnoj Gori provela nekoliko godina kao žrtva trgovine ženama, za sada je jedna od retkih koja se usudila da svedoči u sudskom procesu pokrenutom protiv osoba koje su je zlostavljale. Istraga je pokrenuta i protiv zamenika državnog tužioca, jednog od najviših funkcionera u Crnoj Gori. Suđenje je izazvalo veliku medijsku pažnju, da bi se nakon par meseci sve završilo obustavljanjem postupka i oslobađanjem trojice optuženih, zbog nedostatka dokaza.

Ubrzo nakon što je vest dospela pred javnost u medijima se nije postavilo pitanje zbog čega je moguće da žena koja trpi nasilje tri godine ostane nevidljiva i izbavi se spletom srećnih okolnosti. Nije postavljeno ni pitanje o tome koliko slučajeva sličnih njenom postoje, a ostaju nevidljivi. Ono što je plenilo pažnju bila je licitacija koje od poznatih ličnosti će “Moldavka” prepoznati kao svoje klijente i koji je njen identitet – ne bi li se lakše proverilo da li govori istinu. Nakon mesec i po dana slučaj “seksgejta” u Crnoj Gori više nije bio vruća vest i tek bi se povremeno pojavio neki članak sa najopštijim informacijama o toku sudskog procesa.

Zapravo, od trenutka kada je glavna svedokinja završila davanje iskaza i napustila Crnu Goru, trgovina ženama je prestala da postoji.

Naslovima poput “Seks na službenom putu”, “Moldavka nije strankinja”, “Škripi krevet od politike”¹² žena koja je preživela strašno nasilje i odlučila da o njemu progovori ne bi li osobe koje su joj to nasilje nanele bile kažnjene, saterana je u ćošak. Na žalost, njeno iskustvo pruža slabu nadu ostalim ženama koje odluče da će svedočiti protiv ljudi koji su ih zlostavljali i eksploatisali, sa nadom da će tako promeniti stvari na bolje. Svojim (neprimerenim) načinom izveštavanja mediji su aferu zadržali u okvirima jednog slučaja, brišući pola miliona žena žrtava trgovine na Balkanu. Trgovina ženama je opet svedena na ličnu tragediju bez ikakvog preispitivanja zašto je tako nešto moguće i šta se može uraditi da se to više ne ponovi.

¹¹ Grafit koji je osvanuo u Podgorici

¹² Glas Javnosti, 10.1.2003., Večernje Novosti 7.12.2002., 8.12.2002.